

Dr. sc. Mensur Šipkar

Državna agencija za istrage i zaštitu /

State Agency for Investigation and Protection

mensur.sipkar@gmail.com

Dr. sc. Izet Mahir

izet.mahir@gmail.com

UDK 94(470:477)

Pregledni naučni rad

KRIMSKA OBLAST KAO UZROK NESTABILNOSTI I SUKOBA IZMEĐU UKRAJINE I RUSIJE

CRIMEAN REGION AS A CAUSE OF INSTABILITY AND CONFLICT BETWEEN UKRAINE AND RUSSIA

Sažetak

Raspad Sovjetskog Saveza (SSSR), koji je kulminirao 25. decembra 1991, imao je značajne posljedice za bivše sovjetske republike i globalni geopolitički pejzaž. Nakon raspada, složeni procesi sistemskog raspleta nastali su kao rezultat ovog prelomnog trenutka. Sukob između Ukrajine i Rusije, posebno aneksija Krima, izazvala je duboke promjene u ukrajinskoj ekonomiji. Gubitak kontrole nad Krimom doveo je do smanjenja resursa i potencijalnih prihoda koji su tradicionalno doprinikli ukrajinskoj privredi. Regija Krima, karakterizirana raznolikim etničkim i kulturnim identitetima, uključujući krimskotatarsku populaciju, postala je fokus pitanja o očuvanju raznolikosti i integraciji unutar granica Ukrajine. Unatoč temeljnim argumentima o značaju Krima za Rusiju i Ukrajinu, interpretacija i vrijednost ovog teritorija variraju ovisno o političkim, istorijskim i nacionalnim perspektivama. U posljednjim godinama, Krim je postao epicentar složenih geopolitičkih sukoba i rivalstava između Rusije i Ukrajine, dok teritorijalna pripadnost regije ostaje izvor kontroverzi.

Ključne riječi: Rusija, Ukrajina, istorija Krima, konflikt, aneksija Krima.

Summary

The dissolution of the Soviet Union (USSR), culminating on December 25, 1991, had significant consequences for the former Soviet republics and the global geopolitical landscape. Following the collapse, complex processes of systemic unraveling emerged as a result of this pivotal moment. Conflict between Ukraine and Russia, particularly the annexation of Crimea, triggered profound changes in the Ukrainian economy. The loss of control over Crimea led to a reduction in resources and potential revenues that traditionally contributed to the Ukrainian economy. The

region of Crimea, characterized by diverse ethnic and cultural identities, including the Crimean Tatar population, became a focal point in discussions about preserving diversity and integration within Ukraine's borders. Despite fundamental arguments regarding the significance of Crimea for both Russia and Ukraine, the interpretation and value of this territory vary depending on political, historical, and national perspectives. In recent years, Crimea has become the epicenter of complex geopolitical conflicts and rivalries between Russia and Ukraine, while the territorial belonging of the region remains a contentious issue.

Keywords: *Russia, Ukraine, history of Crimea, Conflict, annexation of Crimea.*

Uvod

Poluostrovo Krim ima bogatu istoriju, oblikovanu strateškom važnošću koja je kroz vijekove privlačila pažnju različitih imperija. Grčka kolonizacija, rimska i bizantijska kontrola, zatim uticaj Đenove i Tatarskog kanata tokom Srednjeg vijeka, sve do povezivanja s Osmanskim i Ruskim carstvom, čine dio raznovrsne prošlosti Krima. Raspad Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika stvorio je napetost između Rusije i Ukrajine, a Krim je postao ključna tačka spora.

Velike razlike duž etničkih linija u pogledu podrške separatizmu na Krimu postale su evidentne 1990-ih, jer je Krim bio jedini region Ukrajine sa većinskim ruskim stanovništvom. Proruske separatističke snage na Krimu su javno podržavale politiku približavanja Rusiji, što je djelimično uticalo, odnosno dovelo do masovnih protesta 2013. godine (Euromajdan¹), u kojima su stanovnici Ukrajine, pored ostalog, tražili i odustajanje od takve politike, te jačanje veza sa Evropskom unijom. Nakon tih dešavanja, 2014. godine, Rusija je anektirala Krim, intezivirajući sukobe u istočnoj Ukrajini.

¹ Navedeni protesti su bili izraz nezadovoljstva građana Ukrajine s vlastima koje su smatrale korumpiranim i neefikasnim, odnosno vlastima koje su propustile iskoristiti priliku za reforme i približavanje Evropskoj uniji. U početku se radilo o mirnim protestima, međutim, kako su protesti bili sve češći tako je i vlada počela da se obračunava s demonstrantima. Vlada je 16. januara 2014. godine uvela niz represivnih zakona koji su ozbiljno ograničavali normalno funkcionisanje civilnog društva i slobodu govora (Kvit, 2014). Prvi demonstranti su ubijeni u januaru 2014. godine, a u daljim sukobima sa vladinim snagama ubijeno je više desetina uglavnom civilnih demonstranata. Krajem februara 2014. godine, proruski orijentisani predsjednik Ukrajine Viktor Janukovič je pobjegao iz države, a parlament je izglasao njegovo svrgavanje i održavanje novih izbora. Ukrajinci su 25. maja izabrali Petra Porošenka za predsjednika.

Cilj ovog rada je prikazati rezultate dosadašnjih istraživanja koja stavljaju u fokus istorijska dešavanja vazano za Krim i složenost nacionalnog identiteta Krima, a koji mogu predstavljati uzrok konstantnih tenzija između Ukrajine i Rusije, odnosno uzrok nestabilnosti i sukoba između dvije države. Razumijevanje istorijskih aspekata ključno je za sagledavanje kompleksnosti odnosa između dvije države, naročito u svjetlu nedavnih događaja, uključujući rusku vojnu intervenciju na teritoriji Ukrajine.

Rad je podijeljen u dva dijela. U prvom dijelu, radi boljeg razumijevanja problematike, navedeni i analizirani su istorijski događaji koji su uticali na status i pložaj Krima kroz različite vremenske periode. Drugi dio rada je posvećen odnosu Rusije i Ukrajine nakon raspada Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika, te procesima koji su imali uticaja na aneksiju Krima i početak sukoba većih razmjera.

Krimska oblast u istorijskom kontekstu

Poluostrvo Krim je zbog strateškog i ekonomskog značaja, prije 2600 godina, bilo izloženo snažnoj grčkoj kolonizaciji, kao i ostali dijelovi sjeverne crnomorske obale, o čemu svjedoče imena gradova Odesa, Melitopol i dr. Dakle, poluostrvo Krim je zbog svog geostrateškog položaja kroz istoriju bilo u interesu i drugih velikih carstava (Rimsko, Bizantijsko i dr.), te je zbog toga bilo izloženo konstantnim sukobima i željama vladara da ostvare što bolju poziciju kako bi kontrolisali pomorski put duž obale Crnog mora i zaštitili svoje trgovce, odnosno trgovačke aktivnosti koje su se znatno uvećale i proširile u kasnom Srednjem vijeku. Posebno su se isticali Venecijanci i Đenovljani. Đenovljani su bili moćniji od Venecijanaca na Crnom moru i u tom periodu uspostavili su kontrolu nad pojedinim krimskim naseljima (Rukavina, 2022), odnosno „duž obale Cembala (Balaklava), Sudaka i Kaffe“ (Ascherson, 2009: 126), te su tako lakše kontrolisali dio svoje trgovine na Crnom moru. Takvo stanje se održalo sve do mongolske invazije sredinom 13. vijeka i naseljavanjem Tatara na Krim, koji su 1441. godine osnovali Krimski kanat (Tatarska država) i bili su dio „Zlatne Horde“² sve do 1437. godine (Elagin, 2012).

U nastojanju da preuzmu potpunu kontrolu nad Krimom, Tatari su smatrali da trebaju osvojiti đenovljanske kolonije na obali Crnog mora sa kojima su već bili u sukobu. Nastavak sukoba sa Đenovljanima i unutrašnje borbe za tron natjerao je neke od krimskih Tatara da se udruže sa Osmanlijama. Udruživanje

² „Zlatna Horda“ je srednjovjekovna mongolska država koja se raspala zbog neslaganja i unutarnjih sukoba, a obuhvatala je područje Srednje Azije i Istočne Evrope.

sa Osmanlijem uticalo je na status i poziciju Krima, odnosno Krimski kanat dobija vazalni status (Šćekić, 2015), a južni dijelovi Krima su izdvojeni iz Krimskog kanata i pripojeni Osmanskom carstvu (Milosavljević et al., 2017: 52). Na taj način Osmanlije su uspostavile kontrolu nad krimskim Tatarima (Daydov, 2008), dali im određenu kontrolisanu samostalnost i koristili ih kao tampon zonu sa tadašnjim Moskovskim carstvom, odnosno Osmanlije su uspostavile bazu za kontrolu Crnog mora. Tatari su za vrijeme vladavine Osmanlija preuzeli turski jezik kao službeni jezik, a islam kao svoju vjeru.

Nakon raspada „Zlatne Horde“, Moskovsko carstvo je u 16. vijeku počelo širiti svoje teritorije, osvajanjem Kazanjskog i Astrahanjskog kanata duž rijeke Volge i Sibirskog u jugozapadnom Sibiru, a ujedno uvidjeli i značaj Krimskog kanata koji je bio pod vlašću Osmanlija (Bentley, 2015; Paščenko et al; 2015 i Stuhli, 2022).

Rat između Ruskog i Osmanskog carstva (poznat kao rusko-turski rat) započeo je 1768. godine i trajao do 1774. godine. Rusko-turski rat se dešavao u vrijeme kada je carica Katarina II rješavala Poljsko pitanje, odnosno u tom periodu Katarina II nastojala postići sporazum o podjeli Poljske i izbjeći mješanje stranih sila. Dešavanja oko podjele Poljske su umnogome usporila mirovne pregovore između Osmanskog i Ruskog carstva. Poslije nekoliko propalih pregovora između dvaju carstava, 1774. godine, u selu Kučuk-Kajnardži, potpisan je mirovni sporazum i Krim je proglašen nezavisnim. Proglašenjem nezavisnosti Krima Katarina II je išla ka ostvarenju svojih ciljeva: ukidanje turskog protektorata i slabljenje uticaja Tatara na Krimu, te u konačnici aneksiju Krima. Također, „Rusija dobija izlaz na Azovsko more, Kabarde i područje između Buga i Dnjepra, a time i slobodu za plovidbu njenih trgovačkih brodova i pristup Egejskom moru kroz Bosfor i Dardanele“ (Miljukov, 2016: 159). Dakle, Kučuk-Kajnardži sporazum značio je samo privremeni mir i borba oko prevlasti trajala je od 1774. godine do 1783. godine, kad je Katarina II konačno anektirala Krim. Jačanjem svog položaja, odnosno uspostavljanje luke u Crnom moru bilo je strateški važno za Rusko carstvo (neophodno za trgovinu) jer je većina njenih luka zimi bila zamrznuta, dok s druge strane, Crnomorska flota bi držala Osmansko carstvo pod kontrolom i ujedno bi ojačala odbranu južne granice između Crnog i Azovskog mora.

Složenost Krimskog rata, pored ostalog, značilo je da su države sudionici rata imale i određene geopolitičke interese u regiji. Naime, postojala je ruska opasnost za trgovačke puteve Velike Britanije i Francuske, odnosno opasnost da bi Rusija mogla kontrolirati istočni Mediteran i stvoriti Istočno carstvo koje bi, između ostalog, moglo imati negativan uticaj na britansku kolonijalnu vlast u Indiji (Tran, 2007), dok je Francuska htjela osigurati i potvrditi svoju moć u

Evropi. Zbog postojanja stalnih tenzija i sukoba između dva carstva (Gunay, 2009), Osmanlije 1853. godine, objavljuju rat Ruskom carstvu, a Osmanskom carstvu pridružuju se Francuzi i Englezi (1854. godine objavili rat Ruskom carstvu) i započinje novi Rusko-turski rat (Peroš, 2010), koji je trajao sve do sklapanja Pariškog sporazuma 1856. godine³. Pariškim sporazumom, između ostalog, „Engleska, Francuska i Austrija su se obavezale da garantuju teritorijalnu cjelinu Turske, te da će se svaka povreda navedenog sporazuma smatrati kao casus belli“ (Miljukov, 2016: 8-9). Rusko carstvo je izgubilo stratešku poziciju na Crnom moru, a Crno more je ponovo otvoreno za slobodnu međunarodnu razmjenu i trgovinu.

Rusko carstvo se kroz istoriju suočavalo sa brojnim unutrašnjim problemima, prvenstveno zbog toga što je autokratska vladavina ruskih careva usporavala privredni razvoj i modernizaciju ruskog carstva. Takvo stanje izazivalo je revolt i nezadovoljstvo stanovništva, te dovodilo do unutrašnjih sukoba i pobuna. „Nemiri, koji su zahvatili cijelo Rusko carstvo na samom početku 20. vijeka, nisu mogli proći bez promjene državne politike ili sistema vladanja“ (Bagić, 2011: 23). Naime, u periodu vladavine ruskog cara Nikole II⁴ socijalno-politički nemiri bili su česta pojava. Njegova loša i nefunkcionalna vanjska politika (rat protiv Japana i Prvi svjetski rat), doveli su do pobune stanovništva i dugotrajnog građanskog rata koji je ujedno značio kraj carske Rusije i preuzimanje vlasti od strane Boljševika⁵.

Navedena dešavanja imala su određen uticaj i na Krimski poluotok. Naime, stvaranjem Ukrajinske Narodne Republike 1917. godine, pokrenuta su i pitanja oko statusa Krimskog poluotoka. Ukrajinska Narodna Republika (UNR)⁶ je tokom pregovora sa predstavnicima Krimskog poluotoka 1918. godine, dogovorila da su se stekli preduslovi kojim bi Krimski poluotok mogao dobiti autonomiju unutar UNR-a. Međutim, dolaskom na vlast

³ Na Kongresu u Parizu, koji je održan 30.03.1856. godine, pored zaraćenih strana, sudjelovale su i druge Evropske sile koje nisu učestvovala u ratu, sklopljen je Pariški mir čime je i službeno završen Rusko-turski rat.

⁴ Nikola II je bio posljednji ruski car, koji je zajedno sa porodicom ubijen nakon Oktobarske revolucije. Vladao je u periodu od 1894. do 1917. godine.

⁵ Nakon osivanja Socijaldemokratske radničke stranke Rusije 1898. godine, zbog različitih stavova u pogledu organizovanja stranke i njenog budućeg djelovanja (rukovodeći se marksističkom filozofijom), 1903. godine, unutar stranke javljaju se dvije frakcije „boljševika i menjševika“. Boljševizam se zasniva na Lenjinovom tumačenju marksizma i stvaranju stranke profesionalnih revolucionara, avangarde radničke klase. Boljševici su došli na vlast nakon Oktobarske revolucije 1917. godine.

⁶ Okolnosti i politički uticaj Boljševika, doveo je do toga, da je Ukrajinska Narodna Republika (UNR), 1920. godine, prestala postojati i vrlo brzo postala Ukrajinska Sovjetska Socijalistička Republika (UKRSSR).

Boljševika, odnosno kao „posljedica implementacije zapadnoevropske ideje o nacionalnom samoopredjeljenju, koju je u prvim godinama svoje vladavine promovisao Lenjin“ (Hilpold, 2015: 240), u oktobru 1921. godine proglašena je Krimaska Socijalistička Sovjetska Republika, koja će se nalaziti u sastavu Ruske Sovjetske Federativne Socijalističke Republike (RSFSR), u granicama Krimskog poluotoka s centrom u gradu Simferopolju (Paščenko et al, 2020: 124-125).

Pripajanje Krimske oblasti Ukrajinskoj Sovjetskoj Socijalističkoj Republici 1954. godine

Stvaranje saveza između RSFSR, Ukrajinske, Bjeloruske i Transkavkasko Republike (Armenija, Azerbajdžan i Gruzija) nazire se već 1922. godine, odnosno nakon sklapanja Ugovora o Uniji (Pelić, 2021), a Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) je u svom službenom obliku formiran donošenjem ustava 1924. godine, a koji je baziran na revolucionarnim temeljima. U tom periodu naročito su došla do izražaja neslaganja i određena politička previranja (posebno oko poimanja nacionalizam) između Vladimira Iliča Lenjina (osnivač i prvi čovjek vlade SSSR) i Josifa Staljina (Generalni sekretar Komunističke partije). Nakon smrti Lenjina 1924. godine, vlast preuzima Josif Staljin kao najistaknutiji član SSSR, a ujedno i glavni pokretač svih državnih reformi tokom tridesetih godina. Usvajanje novog Ustava 1936. godine, značilo je prekretnicu unutar SSSR-a, ali i njihovog odnosa prema ostatku svijeta. Novi ustav je predviđao da ustavi članica SSSR-a moraju biti u skladu sa novim ustavom, a to je ujedno značilo veću centralizaciju i kontrolu nad saveznom republikama. Staljin je stekao toliku kontrolu nad SSSR da je imao neograničenu moć u donošenju odluka. Jedna od tih odluka donesena je 1944. godine, kada je nakon oslobađanja Krima od Nijemaca, Autonomija Krima ukinuta, a poluotok je imenovan kao Krimaska oblast u sastavu Ruske Federacije (Paščenko, 2020: 23). U tom periodu sistemski se uništavao razvoj ljudskih zajednica (posebno tatarske zajednice) tako što su zabranjena kulturalna prava, zatvarane grčke i tatarske škole, džamije, crkve, sinagoge, novinske i izdavačke kuće, a vrhunac se desio u poslijeratnom periodu kada su Tataari i Grci prognani iz svojih domova i preseljeni u srednju Aziju, te dovedeni ruski i ukrajinski doseljenici (Ascherson, 2009: 141). Krim je ostao u sastavu Ruske Federacije sve do 1954. godine, kad je Partijski vrh u Kremlju donio odluku o pripajanju Krimske oblasti Ukrajinskoj Sovjetskoj Socijalističkoj Republici (UKRSSR).

Analizom dostupnih dokumenata, odnosno kroz različita istraživanja pojedini autori su pokušali doći do podatka o stvarnom razlogu i motivu predaje Krima UKRSSR-u.

Sergei V. Moshkin, kao razlog predaje Krima navodi planiranje velikih infrastrukturnih projekata koji su zahtijevali velika novčana sredstva, radnu snagu, građevinsku i putnu mehanizaciju i drugo. (Moshkin, 2022). Područje Krima dugo vremena nije imalo pitku vodu i glavni projekat je bio dovođenje pitke vode iz rijeke Dnjepar (izgradnja sjevernokrimskog kanala), koji je bio praćen nizom drugih projekata (izgradnja puteva, hidroelektrana i dr.). Sergei V. Moshkin navodi da je u tom trenutku trebalo odrediti ministarstvo koje je trebalo upravljati ogromnim građevinskim projektom, uzimajući u obzir i činjenicu da su ministarstva u SSSR-u bila podijeljena na savezna i republička, stvarno izvođenje projekata bilo je u nadležnosti ministarstava onih republika u kojima su takvi projekti realizovani (Moshkin, 2022). Iz tih razloga, Hruščov je došao na ideju, da je jedini način rješavanja administrativnih i ekonomskih problema, prebacivanje odgovornosti na republiku koja je već bila uključena u izgradnju sistema za navodnjavanje (Moshkin, 2022), odnosno na UKRSSR-u (1954. godine izdat je dekret o prelasku Krimске oblasti iz sastava RSFSR u UKRSSR). Izgradnja sjevernokrimskog kanala, odnosno prva faza puštena je u rad 1963. godine, a projekat je završen 1975. godine.

Mark Kramer navodi da je Odlukom Prezidijuma Komunističke partije SSSR, u januaru 1954. godine, dogovorena predaja Krima, ali da postoje samo dva službena obavještenja iz tog perioda, o razlozima, odnosno motivima predaje Krima UKRSSR-u, i to (Kramer, 2014):

1. „Ustupanje Krima bio je plemeniti čin od strane Ruskog naroda u spomen na 300. godišnjicu ponovnog ujedinjenja Ukrajine s Rusijom, čime je pokazano bezgranično povjerenje i ljubav koju Ruski narod osjeća prema Ukrajinskom narodu“;
2. „Prijenos je bio prirodan rezultat teritorijalne blizine Krima UKRSSR-u, sličnosti njihovih ekonomija i bliskih poljoprivrednih i kulturnih veza između Krimске oblasti i UKRSSR –a“.

Isti autor ističe da se nijedan od navedenih razloga ne opravdava akt predaje, te naglašava da, iako je 1954. godine bila 300. godišnjica Perejaslavskog mira, ne postoji nikakva veza između tog ugovora i Krimskog poluotoka (Perejaslav se nalazi u središnjoj Ukrajini nedaleko od Kijeva), odnosno ugovor nije imao nikakve veze s poluotokom koji je došao pod Rusku kontrolu tek 130 godina kasnije.

Aleksandar Koroljkov smatra da se je Hruščov „dolaskom na čelo SSSR-a odlučio na simboličnu gestu, koja će mu u okruženju uticajne ukrajinske elite osigurati sigurnu podršku (obzirom da je godinama bio na čelu komunističke partije Ukrajine). Postupio je u volontarističkoj maniri koja mu je inače bila

svojevrsna: na jednom sastanku u Kremlju, posvećenom poljoprivredi, predložio je da se Krim pokloni Ukrajini“ (Koroljkov, 2019).

Prema Sasse Gwendolyn, neki istraživači i političari, između ostalog, zastupaju sumnjivu etnogenezu, pokušavajući dokazati direktnu povezanost između najranijih stanovnika Krima i ukrajinskog etnosa, te na taj način opravdati prijenos Krima 1954. godine, kao zakonit i historijski opravdan (Sasse, 2007).

Imajući u vidu različita mišljenja i gledišta oko predaje Krimске oblasti Ukrajini, može se reći da je danas teško utvrditi stvarni razlog predaje Krima, odnosno utvrditi da li je Krim predat kao čin bliskih kulturnih i privrednih veza sa Ukrajinom ili je u pitanju gesta iskupljenja za Staljinov brutalan odnos prema Ukrajinskom narodu koji je imao za cilj uništiti ukrajinski identitet ili nešto treće, ali sigurno da i nakon 70 godina, Krim predstavlja kamen spoticanja u odnosima Rusije sa novim ukrajinskim vlastima, kao i Rusije sa Sjedinjenim Američkim Državama i državama Evropske unije.

Raspad SSSR-a i stvaranje novih samostalnih država

Raspad SSSR-a, pratili su vrlo zamršeni procesi sistemskog raspleta koji su se odvijali unutar države, društva, nacionalne ekonomije, društvene strukture i javnih i političkih sfera Sovjetskog Saveza. Ovi procesi su na kraju kulminirali prestankom postojanja SSSR-a 25.12.1991. godine. Raspad SSSR-a bio je prekretnica u modernoj historiji, sa dubokim implikacijama ne samo za bivše sovjetske republike već i za globalni geopolitički pejzaž (Kirkpatrick, 1989/90).

Odluka Centralnog komiteta Komunističke partije SSSR-a da dozvoli višepartijski sistem u februaru 1990. godine ubrzala je proces transformacije (Daniels, 1990) kroz pojavljivanje novih političkih stranaka koje su ubacile svježije ideje i perspektive u politički život vodeći se željama građana⁷ za novim smjerom i ideologijom (Linz i Stepan, 1992).

⁷ Novi pluralni politički sistem donio je nove ideje, perspektive i opcije za građane, pružajući im mogućnost da izraze svoje preferencije na različite načine. Također, slabljenje uticaja Komunističke partije dovelo je do veće političke raznolikosti i otvorenosti u donošenju odluka. Vodeći se idejama i slobodama koje su išle sa višepartijskih sistema, neke od republika su preduzele odlučne korake ka proglašenju nezavisnosti, u čemu je prednjačila Litvanija, koja je odmah nakon prvih slobodnih i demokratskih izbora za Vrhovni savjet tadašnje Litvanske SSR, održanih 24.02.1990. godine, postala prva sovjetska republika koja je 11.03.1990. godine hrabro proglasila nezavisnost. Novoizabrani Vrhovni savjet usvojio akt „O obnovi nezavisne Litvanske Države“, čvrsto potvrđujući njenu autonomiju i suverenitet.

U decembru 1991. godine, ključni događaj koji je označio kraj SSSR-a bio je odcjepljenje Ukrajine. Na prvom višestranačkom glasanju u bivšem SSSR-u, većina ukrajinskog stanovništva podržala je nezavisnost, što je predstavljalo značajan udarac nekada moćnoj supersili. Vrhovni sovjet Ukrajinskog SSR-a zvanično je usvojio Akt o proglašenju nezavisnosti Ukrajine (Ukrainian: Акт проголошення незалежності України) 24. 08. 1991. godine.⁸ Ovaj akt označio je obnovu suverenog statusa Ukrajine i potvrdu njenog položaja kao samostalne države. Nakon ovog koraka, Sovjetski Savez se zvanično raspao, a uspostavljena je Zajednica nezavisnih država (Commonwealth of Independent States - CIS). Ovo istorijsko razdoblje odražava se kao prekretnica koja je trajno promijenila tok istorije.

Nakon održanog sastanka u Minsku, 08. 12. 1991. godine, između lidera Rusije, Ukrajine i Bjelorusije, zaključen je sporazum o osnivanju Zajednice nezavisnih država, koju čine Bjelorusija, Rusija i Ukrajina, a koji je ostao otvoren za pristupanje ostalim članicama SSSR-a. S opravdanim razlogom može se tvrditi da je ovaj događaj označio formalni raspad SSSR-a, a također je bio i ključna tačka, koja je označavala seizmičku promjenu tadašnje geopolitičke realnosti. Raspad SSSR-a doveo je do nastanka petnaest novih nezavisnih nacija, od kojih se svaka borila sa izazovima izgradnje nacije, ekonomske tranzicije i formiranja novih političkih identiteta.

Odnosi Rusije i Ukrajine nakon raspada SSSR-a i status Krima

Sovjetska kultura i identitet, krajem devedestih, počeli su gubiti dominantnu ulogu, a procesi odvojenog stvaranja nacionalnih država vodili su Ukrajinu, Rusiju, Moldaviju i druge istočnoevropske države u različitim pravcima (Minakov, 2011). Politička elita u Ukrajini „razvila je svoj identitet u suprotnosti s ruskim i konstruira javni diskurs o Rusiji kao neprijatelju“ (Minakov, 2011: 11).

Dakle, nakon raspada SSSR-a, odnosi između Ukrajine i Rusije ostali su napeti, obilježeni stalnim političkim tenzijama. Sporovi su obuhvatali različita pitanja, uključujući raspodjelu bivše sovjetske Crnomorske flote između dvije države, prava na prisustvo ruske Crnomorske flote u Sevastopolju, korištenje krimskih vojnih objekata od strane Rusije, prisustvo i klasifikaciju ruskog vojnog osoblja u Ukrajini te mnoga druga pitanja, stvarajući složeno tkivo

⁸ Više o tome u “DOCUMENT 9: THE DOCUMENT ON THE DECLARATION OF INDEPENDENCE OF UKRAINE”.

nesuglasica⁹. Međutim pitanje Krima je predstavljalo ključnu tačku sporenja, a uspostava normalnih odnosa pokazala se kao iznimno mukotrpan zadatak (Zubok, 2021).

Problemi oko Krim, prema Sasse Gwendolyn, duboko su povezani s procesom izgradnje države i nacionalnog identiteta, te izborom između inkluzivne ili ekskluzivne definicije nacionalnog identiteta i između centralizirane i decentralizirane demokratije (Sasse, 2007). Isti autor navodi da je politički identitet na Krimu složen i da se sastoji od različitih identiteta, uključujući nacionalne i regionalne, koji mogu koegzistirati ili biti u sukobu. Regionalizam je postao glavna snaga političke mobilizacije, posebno s naglaskom na ruski jezik i kulturu, separatističkim pokretom i politikom krimskih Tatara, što je rezultiralo konkurentnim zahtjevima za autonomijom ili nezavisnošću Krima (Sasse, 2007).

Stanovništvo Krima koje pretežno govori ruski imalo je jake veze s Rusijom, što je dovelo do složene dinamike identiteta i konkurentskih zahtjeva nad regijom (Zubok, 2021). Naime, Krim je jedina regija unutar Ukrajine s većinskim ruskim stanovništvom. Nakon 1991. godine, došlo je do značajne promjene u etničkom sastavu regije, odnosno nakon povratka krimskih Tatara¹⁰ (posebno iz Uzbekistana), kada je njihov broj značajno porastao s gotovo nule u 1990-ima na preko deset posto, što ih čini trećom najvećom etničkom skupinom na Krimu. Prema ukrajinskom popisu iz 2001. godine, Rusi čine 58,3% stanovništva, Ukrajinci 24,3%, Krimski Tatari 12%, dok ostale nacionalne manjine čine preostalih oko 5% (Sasse, 2007). Raznoliki etnički sastav Krima, s napetim odnosima između Rusa, Ukrajinaca i krimskih Tatara, stvorio je percepciju poluotoka kao potencijalnog žarišta sukoba. Ova ideja proširila se zapadnim medijima i raspravama političara i akademika tokom 1990-ih. Tako je u julu 1993. godine, britanski „*The Economist*“ iznio dramatično upozorenje o mogućem dugotrajnom i krvavom sukobu na Krimu (Sasse, 2007).

Ukrajina, sa svojim strateškim položajem i istorijskim vezama sa Zapadom i Rusijom, našla se usred suprotstavljenih uticaja i interesa (Wydra, 2003). Od 1991. godine, Moskva je diskretno podržavala i uticala na aktivnosti ruskih separatističkih grupa na Krimu (Wydra, 2003). Paralelno s tim, Rusija je održavala značajno prisustvo civilnih i vojnih obavještajnih operativaca u

⁹ Zbog toga je Ukrajina često bila izložena ucjenama od strane Rusije. Tako je, naprimjer, 1993. godine, tokom pregovora s predsjednikom Ukrajine Leonidom Danilovič Kučmom o pitanju zadržavanja većine crnomorske mornaričke flote, Rusija prekinula isporuku plina Ukrajini (Freedman, 2019).

¹⁰ Protjerivanje Tatara sa Krima kulminiralo je 1944. godine, kada je Staljin naredio da se svi protjeraju zbog navodne saradnje sa nacistima tokom njemačke okupacije.

regionu. Ove indikacije sugeriraju da je već u to vrijeme Rusija vjerovatno razvijala i povremeno ažurirala strategije za potencijalnu aneksiju Krima. Ideja o tome nagoviještena je već 1997. godine, kada je istaknuti ruski geostrateg Sergej Karaganov razmatrao moguću podjelu Ukrajine i njezino potencijalno pripajanje Rusiji (Wydra, 2003).

U februaru 1992. godine, rukovodstvo Krima je pokrenulo separatističke korake promjenom zvaničnog naziva regije u Republika Krim bez pristanka ukrajinskih vlasti. Taj unilateralni potez Vrhovnog sovjeta Krimске Autonomne Sovjetske Socijalističke Republike (ASSR) imao je značajnu ulogu u istoriji regiona. Kasnije, 05.05.1992. godine, Krimski parlament je proglasio samoupravu Krima i ratifikovao njegov prvobitni ustav.

Iako su separatisti očekivali rusku podršku, predsjednik Boris Jelcin se suzdržavao od pružanja podrške separatističkom pokretu na Krimu, s naglaskom na održavanju prijateljskih odnosa s Ukrajinom. Administracija je izbjegavala eskalaciju tenzija i usmjerila se na saradnju s Ukrajinom.

Usljed pritiska iz Kijeva, 06.05.1992. godine, novi ustav Krima revidiran je kako bi potvrdio status Krima kao dijela Ukrajine, a 19.05.1992. godine, ukrajinski parlament je opozvao proglašenje samouprave Krima, pokazujući odlučnost centralne ukrajinske vlade u zadržavanju kontrole. U nastojanju smirivanja situacije, Ukrajina je ponudila veću autonomiju Krima u zamjenu za poštovanje ustava. Krimski parlament je to iskoristio, te je 1993. godine uveo funkcije predsjednika Krima, uz predstavljanje krimskotatarskog stanovništva u konsultativnom vijeću, naglašavajući etničku i političku ravnotežu.

Ključna prekretnica dogodila se 17. 03. 1995. godine, kada je ukrajinski parlament poništio ustav Krima. To je rezultiralo smjenom predsjednika Krima Jurija Meškova i ukidanjem njegove funkcije zbog aktivnosti protiv države, uključujući zagovaranje odcjepljenja Krima i integraciju s Rusijom. Ovo je predstavljalo odlučan odgovor Kijeva na očuvanje teritorijalnog integriteta i sprečavanje daljnjih pokušaja secesije (Bebler, 2017).

Dakle, u procesu uspostavljanja suvereniteta i određivanja svog položaja u poslijesovjetskom razdoblju, Ukrajina je naišla na izazove za koje se u komparativnoj studiji postkomunističke tranzicije koristi zajednički nazivnik "Trostruka tranzicija", shvaćena kao istovremeni proces političke promjene, ekonomske reforme i izgradnje države i nacije (Sasse, 2007). Poseban izazov je predstavljala harmonizacija raznolike populacije i upravljanje odnosima s Rusijom. Manjina koja govori ruski jezik u Ukrajini, posebno u istočnim i južnim regijama, tražila je od Moskve potporu i zaštitu svojih prava

(Solchanyk 1998), dok su Ukrajinci koji govore ukrajinski naginjali putu nacionalne nezavisnosti i integracije sa Zapadom (Kuzio, 2015). Shodno navedenom, potrebno je istaći, da pojedini autori smatraju, da se borba oko političke moći često vodi korištenjem emotivnih povijesnih ili kulturnih termina, pri čemu je jezik ključan simbol identiteta, posebno u vremenima promjene režima i nesigurnosti. Na Krimu, prema popisu stanovništva iz 1989. godine, čak 47,4% Ukrajinaca se izjasnilo da je ruski njihov maternji jezik, a više od 90% je tečno govorilo ruski, dok se samo 4% stanovništva izjasnilo da govori ukrajinski jezik. Čak i među krimskim Tatarima (povratnicima), iako se identificiraju s krimskotatarskim jezikom, prakticiranje ruskog kao primarnog jezika je uobičajeno. Dakle, jezični faktor na postsovjetskom Krimu nije pouzdan pokazatelj političkih podjela temeljenih na etničkoj pripadnosti (Sasse, 2007).

Međutim, tek 1997. godine, nakon potpisivanja Ugovora o prijateljstvu, saradnji i partnerstvu između Ukrajine i Ruske Federacije, desile su se određene promjene u odnosima ove dvije države. Ugovor je nastao kao rezultat sve većeg pritiska međunarodne zajednice i služio je za formaliziranje ruskog priznanja ukrajinskih granica, koje su obuhvatale i spornu regiju Krim, uz priznavanje Ukrajine kao nezavisne i suverene države.

Cilj ovog ugovora bio je stvoriti okvir za saradnju između Rusije i Ukrajine u raznim područjima, uključujući privredu, sigurnost i kulturnu razmjenu. Također je postavio platformu za mirno rješavanje sporova i upravljanje sukobima. Ovaj ugovor imao je za svrhu uspostaviti temelje za pozitivne i konstruktivne odnose između dviju zemalja, unatoč prethodnim napetostima koje su obilježavale njihovu prošlost.

U godinama nakon potpisivanja Ugovora i međusobnog priznanja, uočeno je da Rusija nije odustala od svog uticaja na Krimu, čega je bila svjesna i Ukrajina. U prilog ovoj tvrdnji je i činjenica da je do 2007. godine, Julija Timošenko, bivša premijerka Ukrajine, uporno radila na podizanju svijesti na Zapadu o ruskoj taktici usmjerenoj ka destabilizaciji ukrajinske vlade. Krim, slično drugim osjetljivim regijama duž bivše sovjetske periferije, identificiran je kao žarište za ove aktivnosti. Ukrajinski ministar vanjskih poslova Volodymyr Ohryzko je 2008. godine izrazio zabrinutost zbog široko rasprostranjene distribucije ruskih pasoša na Krimu. Ova inicijativa se smatrala značajnim pitanjem, posebno u vezi sa izrečenom politikom Rusije o potencijalnoj vojnoj intervenciji radi zaštite ruskih državljana koji borave u inostranstvu. Tokom avgusta 2009. godine, na Krimu su se pojavili protesti, u kojim su istaknuti zahtjevi da Rusija oponaša njene akcije u Južnoj Osetiji i Abhaziji, čemu su svjedočili tokom sukoba s Gruzijom 2008. godine. Ove

demonstracije su u suštini pozvale Rusiju da primjeni slične strategije na Krimu (Bebler, 2017).

Godine 2010. izborom Viktora Janukoviča za predsjednika započelo je novo poglavlje u rusko-ukrajinskim odnosima. Janukovič je vodio politiku zbližavanja s Rusijom (Yeşilot 2014), što je kulminiralo potpisivanjem Harkovskog sporazuma 2010. godine. Ovim sporazumima produžen je najam ruske Crnomorske flote na Krimu do 2042. godine i osigurane su snižene cijene plina za Ukrajinu. Međutim, njegovo prorusko stajalište naišlo je na snažno protivljenje proevropskih segmenata ukrajinskog društva, što je dovelo do protesta Euromajdan 2013. godine (Diuk, 2014). Euromajdan je ustvari nastavak borbe ukrajinskog naroda za svoju nezavisnost. Iako je proglašena nezavisnost, Ukrajina se tokom proteklih godina susretala sa mnogim problemima (prvenstveno visok stepen korupcije i negativan uticaj proruskih snaga u Ukrajini), koji su usporavali njen razvoj i onemogućavali da bude u potpunosti efektivna država. Prema profesoru Kvitu, svi negativni procesi u Ukrajini su se dogodili u isto vrijeme kada je Rusija krenula sprovesti kampanju obnove „Velikog ruskog carstva” u granicama bivšeg SSSR-a (Kvit, 2014). Isti autor ističe da su informacioni rat protiv Ukrajine, ekonomsko zastrašivanje, aktivnosti ruskih tajnih službi i „pete kolone“ kontinuirano potkopavali državnu nezavisnost Ukrajine. Pokret Euromajdan, potaknut težnjama za bližom integracijom s Evropskom unijom, pozivao je na demokratske reforme, transparentnost i kraj korupcije. Međutim, Rusija je na te događaje gledala kao na državni udar podržan od Zapada i prijetnju svojim interesima u Ukrajini (Diuk, 2014).

Kao odgovor na Janukovičevu smjenu, Rusija, navodno zabrinuta zbog prozapadne orijentacije nove vlade, optužila je Ukrajinu da maltretira stanovništvo koje govori ruski, posebno na Krimu. U februaru 2014. godine, neobilježene ruske trupe (za koje se vjeruje da su rusko vojno osoblje) zauzele su ključne lokacije na Krimu (Treisman, 2016). Aneksija je naišla na široku osudu međunarodne zajednice, a rezultirala je značajnim pogoršanjem rusko-ukrajinskih odnosa (Magen, Baruch i Moldavsky, 2014). U kontekstu krize i aneksije 2014. godine, rusko govorno i etničko rusko stanovništvo na Krimu postalo je predmet spora. U martu je na brzinu organizovan referendum na kojem je većina glasača navodno podržala priključenje Rusiji. Međutim, legitimitet referenduma je bio naširoko doveden u pitanje, a većina međunarodne zajednice ga nije priznala (Charron, 2016). Referendum koji je uslijedio i ruska aneksija Krima dodatno su pogoršali situaciju (Zonova i Reinhardt, 2014), što je dovelo do početnih tenzija a nakon toga i vojnih sukoba između Ukrajine i Rusije koji i danas traju (Charron, 2016). Čin aneksije Krima osuđen je od velikog broja država kao kršenje suvereniteta Ukrajine i međunarodnog prava. Generalna skupština Ujedinjenih nacija

usvojila je rezoluciju kojom se potvrđuje teritorijalni integritet Ukrajine i proglašava se aneksija nezakonitom (Bebler, 2017).

Slično situaciji na Krimu, i istočna Ukrajina svjedočila je pojavi proruskih separatističkih pokreta koji su organizirali referendume za odcjepljenje od Ukrajine i pripajanje Rusiji. Ovo je bio početak krvavih sukoba koji traju do danas, posebno koncentrisanih u regijama Donjecka i Luganska. Ukrajinska vlada je nastojala uspostaviti kontrolu nad tim teritorijima, dok je Rusija optužena za pružanje vojne podrške separatistima, uključujući i angažman svojih legalnih i paravojnih snaga u sukob, dodatno produbljujući jaz između Rusije i Ukrajine (Baumann i Junginger, 2017).

Ovaj sukob je dobio svoju najgoru, krvavu fazu u februaru 2022. godine, kada je Rusija ponovno pokrenula sukob sa Ukrajinom, kroz „Specijalnu operaciju“ kojom je zauzela dijelove Zaporožja i Hersona. Tekuća neprijateljstva rezultirala su hiljadama žrtava, milionima raseljenih stanovnika Ukrajine, uništavanjem imovine i humanitarnom krizom u regiji (Goncharov i Volkov, 2019). Rusija je tako, pored Krima, anektirala još četiri oblasti u Ukrajini: Donjeck, Lugansk, Herson i Zaporožje. Ceremonija pripajanja, odnosno potpisivanja „pristupnih ugovora“ održana je u Velikoj palači Kremlja u prisustvu političkih elita države, a uslijedila je nakon organizovanih referenduma u navedenim oblastima. Na taj način je i formalizovana Ruska aneksija navedenih oblasti, što je, prema pisanju britanskog časopisa „*The Guardian*“, najveće nasilno preuzimanje teritorije u Evropi od Drugog svjetskog rata (Sauer i Harding, 2022). Dešavanja oko referenduma i potpisivanja „pristupnih ugovora“ naišla su na osudu međunarodne zajednice, naglašavajući da se radi o grubom kršenju međunarodnog prava i Povelje Ujedinjenih nacija, što za posljedicu ima obustavljanje pregovaračkog procesa između Ukrajine i Rusije, odnosno nastavak eskalacije sukoba kojem se ne nazire kraj.

Zaključak

Postojana kompleksnost pitanja Krima u kontekstu odnosa između Ukrajine i Rusije odražava duboko isprepletene istorijske, kulturne i geopolitičke faktore. Status regiona koji se osporava ostaje fokus tačke napetosti i sukoba, privlačeći globalnu pažnju i oblikujući šire razmatranje regionalne stabilnosti i međunarodne geopolitike. Bez obzira na tekuće diplomatske napore, uvažavajući kompleksnu geopolitičku situaciju, težnja ka definitivnom i trajnom rješenju, ostaje izazov za sve države koje će učestvovati u mirovnim pregovorima.

Posebno je važno napomenuti da zvaničan stav međunarodne zajednice odbacuje svaki oblik nametanja ili pritiska na Ukrajinu da preda Krim i okupirane regione, naglašavajući posvećenost mirnim pregovorima.

Ipak, dinamika diplomatskog pritiska i osnovnih faktora moći stvaraju neizvjesnosti o izvodljivosti mirnog rješenja. Uslovljeni odnos između spremnosti Rusije za učešće u mirnom dijalogu i predaje Krima od strane Ukrajine naglašava kompleksnost pregovora.

U ovom izazovnom kontekstu, povratak Krima pod suverenitet Ukrajine čini se zavisnim od faktora koji prevazilaze trenutne vojne i političke sposobnosti. Potpuni vojni poraz, odnosno pobjeda Ukrajine nad Rusijom, predstavlja ozbiljan izazov, posebno ako imamo u vidu trenutnu situaciju i evidentan ratni zamor koji se osjeti na ukrajinskoj strani. Međutim, prevladavajuće geopolitičke stvarnosti bude sumnje u izvodljivost takvog ishoda u bliskoj budućnosti.

Težnja ka održivim rješenjima zahtijeva nijansirano razumijevanje istorijskih nasljeđa, geopolitičkih realnosti i kompleksnog međusobnog djelovanja diplomatskih pritisaka. Evoluirajuća situacija zahtijeva kontinuirano naučno proučavanje, stratešku predviđenost i međunarodnu saradnju kako bi se otvorio put ka stabilnijem i pravičnijem rješenju u širem kontekstu međunarodnih odnosa.

Literatura

1. Ascherson, N. (2009). „*Crno More*“, Buybook, Sarajevo.
2. Bagić, M. (2011). „Ruske revolucije“, *Essehist*, 3 (3): 20-26. Dostupno na URL <https://hrcak.srce.hr/184592>.
3. Baumann, G., Junginger, M. (2017). „*New Borders in Eastern Europe Ukraine since the Annexation of Crimea and the Outbreak of the Conflict in the Donbas*“, Dostupno na URL https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=bd81363d-6880-31b3-0221-2fd3db263dc2&groupId=252038.
4. Bebler, A. (2017). „*On the Geopolitical Aspects of the Conflict over Crimea*“, *The IUP Journal of International Relations*, 11 (1): 7-26. Dostupno na URL https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3159747.
5. Bentley, H. J., Subrahmanyam, S., Wiesner-Hanks E. M. (2015) „*Eurasia after the Mongols*“, *The Cambridge World History*, Cambridge University Press.

6. Charron, A. (2016). „*Whose is Crimea? Contested Sovereignty and Regional Identity*“, *Slavica Publishers*, 5 (2): 225-256. Dostupno na URL <https://www.jstor.org/stable/24896628>.
7. Daniels, V. R. (1990). „*Gorbachev's Reforms and the Reversal of History*“, *The History Teacher, Society for History Education*, 23 (3): 237-254. Dostupno na URL: <http://www.jstor.org/stable/494858>.
8. Daydov, I. (2008). „*The Crimean Tatars and Their Influence on the 'Triangle of Conflict' - Russia-Crimea-Ukraine*“, Naval Postgraduate School Monterey CA, California. Dostupno na URL <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA479766.pdf>.
9. Diuk, N. (2014). „*World Affairs*“, Sage Publications - Inc, 176 (6): 9-16. Dostupno na URL <https://www.jstor.org/stable/i40141361>.
10. DOCUMENT 9: THE DOCUMENT ON THE DECLARATION OF INDEPENDENCE OF UKRAINE (1993), *Studia Diplomatica*, 46 (3/5), L'INDEPENDANCE DE L'UKRAINE. Dostupno na URL <https://www.jstor.org/stable/44836788>.
11. Elagin, V. (2012) „*Золотая Орда*“, XIII век“, Министерство образования и науки РФ ФГБОУ ВПО, Новосибирский государственный педагогический университет, Новосибирск.
12. Freedman, L. (2019). „*Ukraine and the art of strategy*“, Oxford University Press, New York.
13. Goncharov, S., Volkov, D. (2019) „*Russians Want Crimea; Prefer Luhansk and Donetsk Independent*“, Chicago Council on Global Affairs. Dostupno na URL <https://www.jstor.org/stable/resrep21290>.
14. Gunay, B. (2009). „*The Crimean War and Its Effects On Ottoman Social Life*“, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. Dostupno na URL <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/12939>.
15. Hilpold, P. (2015). *Ukraine, Crimea and New International Law: Balancing International Law with Arguments Drawn from History*, *Chinese Journal of International Law*, 14 (2): 237-270, Oxford University Press. Dostupno na URL <https://library.stanford.edu/all?q=%22Ukraine%20Crimea.%22>.
16. Kirkpatrick J. J. (1989/90). „*Beyond the Cold War*“, 69 (1): 1-16, *Council on Foreign Relations Stable*. Dostupno na URL: <http://www.jstor.org/stable/20044284>.
17. Kramer, M. (2014). „*Why Did Russia Give Away Crimea Sixty Years Ago?, The Transfer of Crimea from Soviet Russia to Soviet Ukraine 1954*“, Wilson Center, Dostupno na URL <https://www.wilsoncenter.org/publication/why-did-russia-give-away-crimea-sixty-years-ago>.
18. Koroljko, A. (2019). „*Kako je Krim postao dio Ukrajine*“, *Russia Beyond*. Dostupno na URL https://hr.rbth.com/politics/2016/03/16/kako-je-krim-postao-dio-ukrajine_576093.
19. Kuzio, T. (2015). „*Geopolitics, History, and International Relations*“, 7 (1): 30-51. Addleton Academic Publishers.
20. Kvit, S. (2014). „*The Ideology of the Euromaidan*“, *Social, Health, and Communication Studies Journal, Contemporary Ukraine: A case of*

- Euromaidan, Vol. 1(1), MacEwan University-Canada, National University of Kyiv-Mohyla Academy-Ukraine, Ternopil State Medical University-Ukraine. Dostupno na URL <https://kvit.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2017/10/6.-The-Ideology-of-the-Euromaidan.pdf>.
21. Linz, J. J., Stepan, A. (1992). „*Political Identities and Electoral Sequences: Spain, the Soviet Union, and Yugoslavia*“, 121 (2): 123-139, Daedalus, The MIT Press on behalf of American Academy of Arts & Sciences. Dostupno na URL <http://www.jstor.org/stable/20025436>.
 22. Milosavljević, S., Lazić, Ž., Matijašević, M. (2017). „*Geostrateški položaj Krima kao činilac bezbednosti crnomorskog regiona*“, 3: 43-62, Vojno delo – Interdisciplinarni naučno-teorijski časopis, Beograd, 2017. Dostupno na URL <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0042-8426/2017/0042-84261703043M.pdf>.
 23. Miljukov, P., Senjobos, Š., Ezenman, L. (2016). „*Istorija Rusije, Poslednici Petra Velikog, od autokratije sa podrškom plemstva do birokratske autokratije*“ (Knjiga druga), CreateSpace Independent Publishing Platform.
 24. Miljukov, P., Senjobos, Š., Ezenman, L. (2016). „*Istorija Rusije, Poslednici Petra Velikog, od autokratije sa podrškom plemstva do birokratske autokratije*“ (Knjiga treća), CreateSpace Independent Publishing Platform.
 25. Minakov, M. (2011). „*Labirinti priznanja: dvadesetogodišnji simbolični razvod Rusije i Ukrajine*“. Političke analize, 2 (7): 9-13. Dostupno na URL <https://hrcak.srce.hr/102985>, pristupljeno.
 26. Moshkin, V. S. (2022). „*Why did Khrushchev transfer Crimea to Ukraine?*“, Baltic Rim Economies. Dostupno na URL <https://sites.utu.fi/bre/why-did-khrushchev-transfer-crimea-to-ukraine/>.
 27. Paščenko J. et al. (2020). „*Krim kroz povijest*“ (prijevod sa ukrajinskog, priredio Jevgenij Paščenko), Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
 28. Pleić, H. (2021). „*Stoljeća vlasti imperija na Kavkazu: Raspad SSSR-a i ratovi u devedesetima*“, 16: 393-417, Pro tempore. Dostupno na URL <https://hrcak.srce.hr/277584>.
 29. Peroš, I. (2010) „*Krimski rat*“, 3 (3), 185-196, Rostra. Dostupno na URL <https://hrcak.srce.hr/170064>.
 30. Rukavina, B. (2022). „*Poluotok Krim – geopolitički i geostrateški osvrt na prošlost, sadašnjost i budućnost*“, Forum za sigurnosne studije, 6 (6): 89-118. Dostupno na URL <https://hrcak.srce.hr/303586>.
 31. Sasse, G. (2007). „*The Crimea Question: Identity, Transition, and Conflict*“, Ukrainian Research Institute Harvard University.
 32. Sauer, P., Harding, L. (2022). „*Putin annexes four regions of Ukraine in major escalation of Russia's war*“, The Guardian. Dostupno na URL <https://www.theguardian.com/world/2022/sep/30/putin-russia-war-annexes-ukraine-regions>.
 33. Solchanyk, R. (1998). „*Russians in Ukraine: Problems and Prospects*“, 22: 539-553, Harvard Ukrainian Research Institute. Dostupno na URL https://shron1.chtyvo.org.ua/Solchanyk_Roman/Russians_in_Ukraine_Problems_and_Prospects_en.pdf?

34. Solchanyk, R. (1996). „*Ukraine, Russia, and the CIS*“, 20: 19-43, Harvard Ukrainian Research Institute. Dostupno na <https://www.jstor.org/stable/41036683>.
35. Stuhli, A. (2022). „*Doba smutnje, prije dolaska Romanovih na vlast u carskoj Rusiji*“, 13 (13): 137-147, Rostra. Dostupno na URL <https://hrcak.srce.hr/292347>.
36. Ščekić, R. (2015). „*U Fokusu istorije i geopolitike poluostrvo krim (1774 – 2014)*“, 1-2: 18-133, Istorijски zapisi. Dostupno na URL <https://istorijskizapisi.me/wp-content/uploads/2021/01/R-Scekic-U-fokusu-istorije-i-geopolitike.pdf>.
37. Treisman, D. (2016). „*Why Putin Took Crimea: The Gambler in the Kremlin*“, 95 (3): 47-54, Council on Foreign Relations. URL: Dostupno na URL <https://www.jstor.org/stable/i40141361>.
38. Tri, T. (2007). „*Behind the Myth: The Representation of the Crimean War in Nineteenth-century British Newspapers*“, Government Archives & Contemporary Records. Dostupno na URL <https://journals.openedition.org/cve/10385>.
39. Wydra, D. (2003). „*The Crimea Conundrum: The Tug of War Between Russia and Ukraine on the Questions of Autonomy and Self-Determination*“, 10 (2): 111-130, International Journal on Minority and Group Rights.
40. Yeşilot, O. (2014). „*The Crimean Crisis in the Context of New Russian Geopolitics*“, 16 (2): 167-181, SET VAKFI İktisadi İşletmesi, Insight Turkey.
41. Zonova, T., Reinhardt, R. (2014). „*Main vectors of Russia's foreign policy (1991-2014)*“, 81, (4-324): 501-516, Nuova Serie. Dostupno na URL <https://www.jstor.org/stable/43580683>.
42. Zvi, M., Baruch S. P., Bagno-Moldavsky, O. (2014). „*The Annexation of Crimea*“, 532, INSS Insight. Dostupno na URL <https://www.files.ethz.ch/isn/179530/No.%20532%20>.
43. Zubok, M. V. (2021). „*Collapse: The Fall of the Soviet Union*“, Yale University Press. Dostupno na URL <https://doi.org/10.2307/j.ctv1zvccnm>.